

NÄKÖKULMIA SANOMALEHTITEKSTIIN JA SEN DIALOGISIIN PASSIIVILAUSEISIIN

HENNA MAKKONEN-CRAIG

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
17. ELOKUUTA 2005

ARKINEN VS. TIETEELLINEN
TEKSTIEN HAVAINNOINTI

Jokaisessa meistä asuu pieni tekstintutkija. Luemme tekstejä joskus silkasta mielenkiinnosta, usein kuitenkin tavalla tai toisella tarkoitushakuisesti. Selaamme puhelinluetteloa, tutkimme oppikirjaa, silmäilemme mainoksia, tavaamme verottajan lähettämää veroilmoituksen täyttöohjetta, etsimme verkkosivuilta tietoa. Usein teksti kirjoittaa meissä reaktion: olemme hyvilläm-

me, närkästymme, ihmettelemme. Monesti haluamme kertoa havaintomme muillekin: huomasitko tämän uutisen, kyllä oli erikoinen mainos bussipysäkillä, tuo lööppi on monimielinen, onpas monia kanneluksia tässä tekstissä.

Spontaanien, hajanaisten, monenkirjaviiden havaintojen esittäminen teksteistä ja niiden kielestä on meidän kaikkien oikeus ja osa tavallista arkeamme. Tieteellinen tekstien havainnointi on kuitenkin useassa suhteessa toisenlaista. Tieteellisessä tutkimuksessa havainnoija eli tekstintutkija tarkastelee tekstiä tai sen jotain osaa järjestelmällisesti valitsemastaan näkökulmasta. Tutkimus on tavoitteellista. On määriteltä-

▷

vä tutkimusongelma eli kysymykset, joihin tutkimuksella pyritään vastaamaan. On päätettävä, miten tutkimus kannattaa rajata: mikä on siis se ilmiö, jota tarkastellaan aivan erityisesti? Tutkimus on monenlaisen vaihtoehtojen puntarointia, ja siihen sisältyy suuri joukko työvaiheita, joiden aikana tehdään tärkeitä ratkaisuja. On esimerkiksi mietittävä, millä tavalla on mahdollista saada luotettavat vastaukset esitettyihin kysymyksiin: Miten tutkittavaa ilmiötä kannattaa lähestyä? Millaisia menetelmiä tässä nimenomaisessa tutkimuksessa kannattaa käyttää, ja minkälainen käsitteistö on keskeinen ja hyödyllinen juuri tämän ilmiön kuvaamisessa ja selittämisessä? Oma tutkimukseni on empiirinen, eli olen hankkinut käyttööni tutkimusaineistoa — tekstejä. Myös aineiston suhteen on tehtävä valintoja: mistä ja miten aineisto hankitaan, kuinka paljon sitä tarvitaan, kuinka aineisto käsitellään ja analysoidaan, millä tavoin esimerkkejä näytetään ja kuvataan tutkimuksessa? Monenmoiset huolimattomuus- ja ajatteluvirheet ovat mahdollisia eri työvaiheissa, ja ne voivat pahimmillaan pilata tutkimuksen. Tutkijan onkin oltava tarkka, mutta myös utelias ja avoin, sillä ratkaisut eivät useinkaan ole ilmeisiä. Tarvitaan myös monenlaisia erikoistaitoja, joiden hankkiminen on saattanut vaatia monen vuoden kouluttautumista.

Tutkimus on olennaisesti myös kielellistä toimintaa. Tärkeä osa tutkimusta onkin tutkimustarinan rakentaminen (ks. esim. Luukka 2002; Törrönen 2002). Mikä tahanan tarinointi ei kuitenkaan kelpaa, vaan tutkimustarinan on täytettävä tekstilajin, esimerkiksi väitöskirjan, kriteerit. Ensisijaisena yleisönä ovat oman alan tiedeyhteisön jäsenet, toiset tutkijat. Koska tieteellinen tieto rakentuu aiemman tieteellisen tiedon päälle, myös tutkimustarinan on sijoitettava riittävässä määrin aiempien tutkimustarinoiden jatkoksi, niin että se kytkeytyy

niihin kiinteästi sekä yleisellä että yksityiskohtien tasolla niitä tukien, jatkaen, kiistäen, kritisoiden. Vasta tutkimustarinan myötä tiedeyhteisön jäsenet voivat yksityiskohtaisesti tutustua tutkimuksen ratkaisuihin ja tuloksiin sekä arvioida työn onnistuneisuutta. Tänäpä täällä tarkastellaan ja arvioidaan yhtä tällaista tutkimustarinaa.

DIALOGISET PASSIIVILAUSEET SANOMALEHTITEKSTISSÄ

Sanomalehtitekstejä tutkivat esimerkiksi politiikan-, historian-, viestinnän- ja kielentutkijat. Kaikki he ovat kiinnostuneita teksteistä, kuitenkin eri tavoin. Oma tutkimukseni edustaa suomen kielen tutkimusta. Siksi on luontevaa, että tarkastelun keskiössä on nimenomaan jokin suomen kielen ilmiö. Tutkimusta suunnitellessani halusin valita kohteeksi kielenilmiön, joka olisi kiinnostava erityisesti pragmatiikan ja tekstintutkimuksen näkökulmasta ja kenties kytkeytyisi jollain relevantilla tavalla myös käytännön toimitustyön haasteisiin. Sopivaksi rajaukseksi osoittautuivat suomen kielen dialogiset passiivilauseet. Esimerkiksi: *Kysytäänpä asiantuntijalta; Kuvitellaanpa että...; Suomennetaanpa vähäsen; Muistetaan nyt kumminkin pari asiaa; Unohdetaan koko juttu*. Tutkimuksessani luon tästä kielen ja tekstin ilmiöstä kokonaiskuvan tarkastelemalla sitä moninäkökulmaisesti lehtitekstiaineistoa hyödyntäen.

Tärkeimmän aineistoni olen kerännyt Helsingin Sanomien kantalehden neljästä vuosikerrasta. Kyseinen lehti on Suomen suurin päivälehti niin sivumäärältään, levikiltään kuin lukijamäärältään. Sillä on yli miljoona lukijaa. Tutkimukseni ydinaineisto käsittää 156 sellaista tekstiä, jossa dialoginen passiivilause esiintyy kertoja-toimitajan diskurssissa vähintään kerran. Jokainen teksti on omanlaisensa ilmaisullinen

kokonaisuus, ja ydinaineistoni teksteillä on yli 80 kirjoittajaa.

SIIRTYMÄLAUSEIDEN DISKURSSITEHTÄVÄT

Tutkimuksen laajimmassa luvussa keskityn tarkastelemaan dialogisen passiivilauseen diskurssitehtäviä analysoimalla tekstiaineistoa. Perusajatus on, että dialogisella passiivilauseella tehdään tekstissä jokin diskursiivinen teko. Kuvaan siis sitä, millaisia nämä kertoja-toimittajan teot ovat ja minkälaisien toimintasarjojen osaksi teot puolestaan hahmottuvat. Olen löytänyt dialogiselle passiivilauseelle kahdeksan diskurssitehtävää. Ensiksikin kertoja-toimittaja voi käyttää dialogista passiivilausetta tiedonhakutehtävän asettamiseen (*Kysytään-pä tavallisilta espoolaisilta*). Toiseksi hän voi kommentoida sillä edeltävää tekstiä, tyypillisesti haastateltavan sanoja (*Okei, uskotaan*). Kolmanneksi hän voi kommentoida tulevaa tekstiä ja abstraktimmin jotakin normia (*Sanotaan suoraan:...*). Hän voi myös — syystä tai toisesta — siirtää puheenvuoron äänessä olijalta toiselle (*Annetaan hänen kertoa itse*). Kertoja-toimittaja voi käyttää dialogista passiivilausetta myös havainnollistustehtävän asettamiseen (*Oteetaanpa esimerkki, Kuvitellaanpa, Laskeetaanpa, Verrataanpa*). Hän voi tehdä sillä myös spatiaalisen, temporaalisen tai spatio-temporaalisen paikannuksen (*Palataanpa nyt 1970-luvulle ja Ouluun*). Edelleen yksi sen tehtävä on jäsentää tekstin juonen kulku (*Aloitetaanpa viihdeohjelmista, Siirrytään sitten uutisiin*). Lisäksi dialogisella passiivilauseella voidaan esittää yhteisöllinen toimintaehdotus tai vetoisuus tekstin lopuksi (*Annetaan Makkaratolallekin mahdollisuus*).

Dialoginen passiivilause kiinnittyy teksteissä aina moniosaisen toimintasarjan osaksi ja saa merkityksensä tätä kautta. Dialogista passiivilausetta käyttämällä ker-

toja-toimittaja asettaa tai toteuttaa erilaisia tehtäviä. Hän kuvaa implisiittisesti omaa toimintaansa ja läsnäoloaan, mutta samalla tekstiin avataan kertojan vierelle paikka myös toiselle osapuolelle, lukija-yleisölle, ja kutsutaan tätä yhteiseen toimintaan.

Dialogisella passiivilauseella on lehti-teksteissä myös erityinen tekstuaalinen tehtävä: sitä käytetään tekstien taitekohdissa siirtymälauseena. Tällainen lause esittää semanttis-tekstuaalisen siirtymän, jossa on kyse puheenaiheen, äänessä olijan, tarkastelutavan, näkökulman tai muun sellaisen vaihdoksesta. Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että siirtymälauseen avulla siirrytään aiheesta toiseen ja liikutaan ajassa ja paikassa (Lundberg 1992: 59, 108). Siirtymää osoittava lause esiintyy usein tekstin avaus- tai lopetuslauseena taikka typografisen jakson tai kappaleen aloituslauseena.

Siirtymälauseina käytetään myös muita ilmaustyyppejä kuin dialogista passiivilausetta. Tutkimukseni viidennessä luvussa tarkastelen näitä muunmuotoisia lausumia ja suhteutan passiivilauseen käyttöä niihin. Tarkastelemiani rakenteita käytetään samantyyppisissä diskurssitehtävissä. Kertoja-toimittaja osoittaa niilläkin läsnäoloaan, joko implisiittisesti tai eksplisiittisesti.

KONSTRUKTION KIELELLISET PIIRTEET

Dialoginen passiivilause käsitteenä syntyi vasta tutkimukseni tuloksena. Tästä syystä on mielestäni välttämätöntä tarkastella myös konstruktion kielellisiä piirteitä ja sitä, kuinka tämä nimenomainen passiivikonstruktio voidaan tunnistaa aineistoista. Esitän, että dialoginen passiivilause ei ole vain kielioppimuoto tai yksittäinen rakenne, vaan pikemminkin piirrekimppu. Konstruktiokieliopin termein voidaan sanoa, että kyseessä on kielellinen konstruktio: ▷

kieliopillisesti järjestynyt pala kieltä, jolla on muotopiirteiden lisäksi omanlaisiaan semanttisia ja pragmaattisia piirteitä (Fillmore ja Kay 1995; J. Leino 2003: 69–72; Kotilainen 2005: 40, 70 ja siinä mainittu kirjallisuus). Osa piirteistä on pakollisia eli dialogisen passiivilauseen konstituioivia, osa taas valinnaisia.

Dialogisen passiivilauseen predikaattina on aina passiivin indikatiivin preesens, ja mahdollinen objektikin käyttäytyy passiivilauseen objektin tavoin; tässä mielessä voimme siis puhua passiivista. Toisin kuin useimmat muut passiivilauseet, tämä konstruktio on kuitenkin verbialkuinen. Konstruktiota käytetään deiktisen persoonamuodon tapaan. Kertoja (puhujaja tai kirjoittaja) viittaa passiivilla itseensä eli kuvaa omaa toimintaansa, mutta passiivimuoto voidaan ymmärtää myös niin, että sillä viitataan useampaan kuin yhteen referenttiin eli myös toiseen läsnäolijaan, yleisöön. Puhefunktioltaan dialoginen passiivilause on aina jotain muuta kuin vain representatiivi; sitä käyttämällä esitetään vaikkapa kehoitus, ehdotus tai lupaus.

Dialogisessa passiivilauseessa verbiin liittyy usein liitepartikkeli *-pA*. Muita konstruktion valinnaisia piirteitä ovat muun muassa diskurssipartikkelit, *vaikka*-sana, konnektiivit ja erityyppiset affektiset ainekset. Lyhimmillään lausuman ilmiasuun kuuluu pelkkä verbi, esimerkiksi *Katsotaan*.

KYTKÖSIÄ TOIMITUSTYÖHÖN

Tutkimuksessani tarkastelen lisäksi muun muassa sitä, millaisissa juttutyypeissä, millä sivustoilla ja millaisen kirjoittajajoukon teksteissä dialogista passiivilauseetta esiintyy. Olen haastatellut myös kolmea toimittajaa muun muassa tekstien kielellisistä valinnoista ja toimitustyön käytänteistä. Periaatteessa teksti kuin teksti olisi mahdollista kirjoittaa ilman tällaisia passiivilauseita —

palstatilaakin säästyisi. Mikä lisäarvo passiivilauseilla siis on kirjoittajien itsensä mielestä, eli mikä heidän näkökulmastaan motivoi tämän piirteen käyttöä? Yhtäältä kysymys kiertyy sen ympärille, miksi siirtymälauseita ylipäätään käytetään, toisaalta taas sen, miksi valitaan juuri dialoginen passiivilause eri ilmaisukeinojen joukosta.

Haastattelut antoivat viitteitä siitä, että tätä kielenkäytön ilmiötä motivoi toimittajan huoli lukijasta ja tämän jaksamisesta (erään toimittajan sanoin siirtymälause on »auttavaa puhetta lukijalle»). Kirjoittajat kokevat, että etenkin aihepiiriltään vaativassa, pitkässä selvityksessä tai reportaasissa siirtymälause on tekstin virrassa kuin suvantopaikka, jonne lukija voi pysähtyä hengähtämään. Sen avulla kirjoittaja voi myös vaihdella tekstinsä rytmiä ja tähdentää samalla asioita lukijalle. Kun keskustelimme konkreettisista tekstikohdista, joissa on käytetty dialogista passiivilauseetta, toimittajat kuvailivat yhteisen olotilan illuusion synnyttämistä: sitä, kuinka kirjoittaja pyrkii ottamaan kontaktin lukijaan tai mieltää kokevansa jotain lukijan kanssa tai tämän puolesta.

Dialogisen passiivilauseen valintaa voidaan ainakin osaksi selittää toimittajan vahvalla orientoitumisella lukijaan, tämän kuviteltuun kognitiiviseen tilaan sekä luku-tilanteen luonteeseen. Toisaalta dialoginen passiivi näyttäisi olevan toimittajille myös keino korvata heidän ongelmalliseksi kokemansa yksikön ensimmäisen persoonan muoto. Näin toimittaja voi välittää oman näkökulmansa implisiittisesti ja tuoda esiin ajatteluaan ja toimintaansa ilman, että joutuu käyttämään siihen minä-muotoa.

Suomalaiset ovat jo useiden vuosien ajan kuuluneet maailman ahkerimpien lehdenukijoiden joukkoon; tämä seikka on nostettu esiin useissa eri tutkimuksissa. Nykyaikana kirjoittamiselle asettaa kuitenkin uusia haasteita se, että lukijat eivät vält-

tämättä ehdi tai edes halua lukea jokaista tekstiä kärsivällisesti alusta loppuun, otsikosta ja ensimmäisestä lauseesta viimeiseen lauseeseen. Lukijan ajasta ja huomiosta kilpailevat paitsi eri mediat myös eri tekstit saman lehden sisällä. Tällaisten paineiden keskellä toimittaja saattaa tietoisesti rakentaa tekstinsä monilinjaiseksi eli multilineaariseksi, eli hän voi tarjota lukijalle useita eri etenemisreittejä tekstissä. Siirtymälause, vaikkapa dialoginen passiivilause, voi palvella myös tätä tarkoitusta: se voi toimia tekstissä väliotsikon tapaisena sisäänkäyntipaikkana, josta tekstiä pikaisesti silmäilevä lukija voi astua tekstin maailmaan.

TUTKIMUKSEN KESKEINEN ANTI?

Mikä onkaan lopulta tutkimukseni suuri tulos yhteen lauseeseen kiteytettynä? Eräs toimittaja lähetti minulle tällaisen kysymyksen pohdittavaksi pari päivää sitten. Kysymys hätkähdytti minua aluksi, ja asiaa täytyi pysähtyä miettimään. Lopulta päädyin siihen, että yhden suuren tutkimustuloksen retoriikka ei sovi moninäkökulmaiseen humanistiseen tutkimukseen, jossa ilmiötä valotetaan eri puolilta. Pikemminkin on niin, että jokainen valotus on omalla tavallaan tärkeä ja tuo esiin hieman erilaisia asioita.

Lauseopin tutkimuksen kannalta tutkimukseni keskeinen anti on siinä, että olen identifioinut kielellisen konstruktion, kuvannut sen piirteitä sekä analysoinut vertaisilmauksia lehtitekstiaineistosta. Pragmatiikan ja tekstintutkimuksen kannalta keskeisiä ovat puolestaan tulokset, jotka koskevat dialogisen passiivilauseen diskurssitehtäviä, siirtymälauseutta ja toimintakonteksteja. Jollekulle lukijalle merkittäviä voivat olla pohdinnat, joita esitän ilmiön journalistisesta kontekstista ja toimitustyön motiiveista.

Kiinnostavan tutkimusongelman havaitseminen sinänsä on yhdenlainen tulos aineistolähtöisessä tutkimuksessa. Dialogiset passiivilauseet ovat kielellinen konstruktio ja tekstin ilmiö, jota on ollut kiehtovaa tarkastella eri puolilta. Kun aloitin tutkimukseni, ei ollut olemassa dialogisen passiivilauseen käsitettä, mutta ei myöskään malleja sille, kuinka tämälähtöisestä lehtitekstin ilmiöstä voitaisiin kuvata — millaisin menetelmin ilmiöstä voitaisiin saada ote ja ymmärrys. Tutkimusprosessi on ollut kuin vaellus oudolla alueella. Vaelluksen aikana jouduin itse piirtämään kartan ja suunnittelemaan reitin. Tärkeätä oli toki, että selviän hengissä vaelluksellani ja pääsen jonnekin joka riittää matkan päätepisteeksi. Samalla kuitenkin löysin mielestäni kiinnostavan reitin ja koko joukon jännittävää matkaseuraa — kielen- ja tekstin tutkimuksen käsitteitä, jotka auttoivat nähdyn ja koetun tulkinnessa. ■

LÄHTEET

- FILLMORE, CHARLES – KAY, PAUL 1995: *Construction grammar*. Käsikirjoitus. Center for the Study of Language and Information. Leland Stanford Junior University, Stanford.
- KOTILAINEN, LARI 2005: Lähikonstruktioiden dynamiikkaa. *Mikäs on ollessa, mikäs on olla ja mikäs on ollakseen*. – Ilona Herlin & Laura Visapää (toim.), *Elävä kielioppi. Suomen infiniittisten rakenteiden dynamiikkaa* s. 39–71. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1021. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, JAAKKO 2003: *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 900. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

▷

- LUNDBERG, TOM 1992: *Tuhannen taalan juttu. Näin sen kirjoitat*. Espoo: Weilin+Göös.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 2002: Mikä tekee tekstistä tieteellisen. – Merja Kinnunen & Olli Löytty (toim.), *Tieteellinen kirjoittaminen* s. 13–28. Tampere: Vastapaino.
- TÖRRÖNEN, JUKKA 2002: Tieteellisen tekstin rakenne. – Merja Kinnunen & Olli Löytty (toim.), *Tieteellinen kirjoittaminen* s. 29–49. Tampere: Vastapaino.

HENNA MAKKONEN-CRAIG *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1026. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: *henna.makkonen@helsinki.fi*